

UN «LIBELLUS PASCHAE» D'HIPONA DE VERS ELS ANYS 420-430

Miquel dels Sants GROS I PUJOL

L'any 1956, Cyrille Lambot, benedictí del monestir belga de Maredsous, gran coneixedor de l'obra homilètica de sant Agustí, es queixava, amb raó, que els Mauristes,¹ en publicar els sermons del sant en grups, segons el seu contingut —sermons sobre les Sagrades Escripures, sermons de l'any litúrgic, sermons del santoral...— els havien tret del seu context litúrgic, i això els feia perdre moltes peculiaritats que presenten per a poder conèixer la litúrgia nord-africana, en concret la de la catedral d'Hipona, en vida del sant.²

Això el portà a valorar més les col·leccions antigues que ens els han transmès, tasca ja anteriorment iniciada pels dos grans investigadors, també benedictins, André Wilmart i Germain Morin, en els anys 1929 i 1930, respectivament.³ Lambot, en la introducció del primer volum de l'edició crítica dels sermons del sant, publicat al CCL, ja planteja clarament la qüestió, indicant que a partir de la predicació del bisbe, es formaren col·leccions primitives de sermons, que després passaren de les esglésies del Nord-àfrica, primer al sud d'Itàlia, i després a la resta d'Europa, i presenta les que més li interessien pel fet de contenir sermons sobre la Sagrada Escripura.⁴ Però no serà fins a l'any

1. *Sancti Aurelii Augustini episcopi operum... opera et studio monachorum Ordinis S. Benedicti è Congregatione S. Mauri*, Paris 1689-1700. L'edició ha estat reproduïda, amb afegitons, en la PL 34-47.

2. C. LAMBOT, «Les sermons de saint Augustin pour les fêtes de Pâques. Tradition manuscrite», *Revue des Sciences Religieuses* 30 (1956) 264. L'autor considera, que els sermons pasquals del sant, en l'esmentada edició han estat «artificiellement groupés pour les éditeurs».

3. A. WILMART, «Remarques sur plusieurs collections des sermons de s. Augustin», *Casinen-sia* 1 (1929) 218-241; i G. MORIN, *Sancti Augustini sermones post maurinos reperti*, Roma 1930.

4. C. LAMBOT, *Sancti Aurelii Augustini sermones de Vetero Testamento*, Turnhout 1961. CCL XLI, p. VII-XXXV. Lambot tractarà novament aquest tema en «Les sermons de saint Augustin pour les fetes de Paques», *Revue Bénédictine* 79 (1969) 148-172.

1976, que tots aquests esforços portaran a l'obra de Pierre-Patrick Verbraken, també monjo de Maredsous, on es defineixen amb molta claredat les 18 col·leccions conegudes que han estat el vehicle que ha fet que els sermons augustinians hagin arribat fins a nosaltres. De cada una d'elles, Verbraken en dóna l'inici de cada un dels sermons que contenen, seguint el mateix ordre que tenen en la col·lecció, i els manuscrits que les han conservat.⁵

De totes aquestes col·leccions, les vuit primeres, considerades per Verbraken com les més antigues, són les més importants i, entre elles, per l'objectiu del nostre estudi, la que porta el número 8, anomenada *Campaniana*, per haver-se conservat només en dos manuscrits provinents d'aquesta regió del centre d'Itàlia.⁶ Són els manuscrits *Abadia de Montecassino*, ms. 17, i *Nàpols, Bib. Naz., ms. Viennense lat. 14*, dels quals cal parlar breument. De fet semblen els dos únics manuscrits que han conservat el *Libellus Paschae* que ací estudiem.

1. ABADIA DE MONTECASSINO, MS. 17

En pergamí de format foli. Té 446 pàgines, escrites en minúscula beneventana del final del segle XI. Sembla escrit en la mateixa abadia per a la lectura espiritual dels monjos. El seu contingut ha estat descrit globalment en el catàleg de manuscrits del monestir⁷ i, amb tot detall, peça per peça, amb els seus *incipit* i *explicit*, en la Bibliotheca Casinensis.⁸

La col·lecció Campaniana es troba copiada després de la col·lecció *De verbis domini*⁹ a partir de la pàgina 211 del manuscrit, i va fins al seu final a la pàgina 446. Actualment, en el manuscrit, la col·lecció té 58 peces numerades des d'antic, amb xifres romanes.¹⁰ Wilmart adverteix que és el recull de sermons augustinians que en les rúbriques porta més detalls sobre les circumstàncies en què foren predicats pel sant, i que com que en elles el bisbe no és anomenat sant sinó simplement *Aurelius Augustinus* fa la impressió que la col·lecció fou feta una trentena d'anys després de la seva mort.¹¹

5. P. P. VERBRAKEN. *Études critiques sur les sermons authentiques de saint Augustin*, Steenburg, 1976. Estudi completat pel seu autor en «Mise à jour du fichier signalétique des Sermons de saint Augustin», *Aevum inter utrumque*, Steenburg 1991, 483-490.

6. VERBRAKEN, *Études critiques...*, 209-210.

7. *Codicum Casinensium manuscriptorum catalogus*, vol. 1, pars 1, Montecassino 1915, 26-28.

8. *Bibliotheca Casinensia*, vol. 1. Montecassino 1873, 215-223.

9. Sobre aquesta col·lecció, cf. VERBRAKEN, *Études critiques...*, 218-225.

10. WILMART, «Remarques sur...», 227-231. Només transcriu els inicis dels primers 42 sermons, mentre que VERBRAKEN, *Études critiques...*, 209-210, en transcriu 43.

11. WILMART, «Remarques sur...», 227, nota 3.

2. NÀPOLS, BIB. NAZ., VIENNENSE LAT. 14

En pergamí de format foli. Té 144 folis i és truncat al final. Escrit en minúscula carolina centroitaliana del final del segle XII. Procedeix del monestir benedictí de San Severino de Nàpols. L'any 1718, els monjos el regalaren a l'emperador Carles VI d'Austria, que el diposità a la biblioteca Imperial de Viena. Després de la Primera Guerra Mundial passà a la Biblioteca Nacional de Nàpols perquè el govern italià el reclamà a l'austríac.

El seu contingut fou parcialment publicat l'any 1792, quan Miquel Denís n'edità 25 sermons que considerava, encara que amb alguns dubtes, obra autèntica del bisbe d'Hipona.¹² Va ser la primera aportació important al *corpus* dels sermons augustinians després de la gran edició dels Mauristes, que no conegueren el manuscrit. Wilmart fou el primer que donà la llista completa dels 56 sermons que conté, en publicar els títols previs que porten al f. 1-1^v, que són força més breus que els que els mateixos sermons porten en el cos del manuscrit, i considera el contingut del manuscrit com un homiliari que comença el dia de Pasqua i que és d'origen nord-africà.¹³ Morin també utilitza el manuscrit en el seu estudi i reedició dels sermons publicats per Denís. En l'edició dels textos exclou els que creu que no són del sant, i amb el seu gran sentit crític dóna les raons que justifiquen l'autenticitat dels altres.¹⁴ Les rúbriques dels sermons han de ser més modernes que les manuscrites de Montecassino perquè ja donen el títol de sant al bisbe d'Hipona.

Pel nostre estudi, tot seguit, dels dos manuscrits només reproduïm les rúbriques i els *incipit* i *explicit* dels 20 primers sermons que contenen. Al de Montecassino, que és el de la columna de l'esquerra, al final de cada peça indiquem les pàgines del manuscrit on es troba i la referència a l'edició del text, feta per Denís, i quan aquest no el publica perquè ja ho havia estat fet pels Mauristes, posem la referència a la seva gran edició. Hi indiquem també la referència a la PL per a poder tenir a mà el seu text amb facilitat. Fem el mateix en la columna de la dreta, on hi han les rúbriques i els *incipit* dels mateixos sermons en el manuscrit de Nàpols, sense, però, repetir la referència a la PL. Pel manuscrit de Montecassino fem servir el text publicat en la *Bibliotheca Cassinensis*¹⁵ mentre que pel de Nàpols hem utilitzat una reproducció fotogràfica del manuscrit. Els afegitons nostres són posats entre parèntesis angulars <>.

12. M. DENIS, *Sancti Aurelii Augustini Hipponensis episcopi sermones inediti admixtis quibusdam dubiis*, Viena 1792. El text ha estat reproduït en la PL 46,813-940.

13. WILMART, «Remarques sur...», 227 nota 3.

14. Vegeu nota 3.

15. Vegeu nota 8.

<IN SABBATO SANCTO>

MONTECASSINO 17

NÀPOLS, Bib. Naz., Vind. Lat. 14

<p>1. DE LAUDE CEREI IN SABBATO SANCTO
Deo et domino nostro omnipotenti...
(p. 211-213; Denis 1; PL 46, 817)</p> <p>2. ITEM SERMO EIUSDEM DE PRINCIPIO GENESIS
Multas divinas lectiones...
EXPLICIT OMELIA IN VIGILIA PASCHAE
(p. 213-217; Denis 2; PL 46, 821)</p> <p>3. INCIPIT DE DIE PASCHAE OMELIA III
Post laborem noctis praeteritae...
EXPLICIT SERMO IN PASCHA HABITUS
(p. 217-219; Ser 228; PL 38, 1101)</p> <p>4. INCIPIT ALIUS DE SACRAMENTIS IN EODEM DIE IIII
Reddendi sermonis officium...
EXPLICIT DE SACRAMENTIS IN DIE PASCHAE
(p. 219-220; Denis 3; PL 46, 827)</p> | <p>1. SERMO S. AUGUSTINI AEPIS. IN SABBATO SANCTO
Deo et domino nostro omnipotenti...
(f. 1^v-2; Denis 1)</p> <p>2. SERMO S. AUGUSTINI AEPIS. IN VIGILIIS PASCHAE
Multas divinas lectiones audivimus...
(f. 2-4; Denis 2)</p> <p>3. DE DIE PASCHAE SERMO S. AUGUSTINI AEPIS.
Post laborem preterite noctis...
(f. 4-4^v; Ser 228)</p> <p>4. INCIPIT ALIUS DE SACRAMENTIS IN EODEM DIE
SERMO S. AUGUSTINI AEPIS
Reddendi sermonis officium...
(f. 4^v-5; Denis 3)</p> |
|--|--|

<IN PRIMO DIE PASCHAE>

<p>5. INCIPIT ALIUS DE EODEM DIE DE SACRAMENTIS. V.
Sicut veritas per apostolos...
EXPLICIT DE SACRAMENTIS IN DIE PASCHAE
(p. 220-221; Denis 4; PL 46, 828)</p> <p>6. INCIPIT ALIUS IN EODEM DIE CONTRA ARIANOS ET
APOLLINARISTAS MAXIME VERO CONTRA FUTUROS
NESTORIANOS ET EUTYCHINOS
Audivimus evangelium lecta...
EXPLICIT SERMO AURELII AUGUSTINI IN DIE PRIMO
SANCTI PASCHAE
(p. 221-225; Denis 5; PL 46, 830)</p> <p>7. INCIPIT ALIUS SERMO AURELII AUGUSTINI IN EIUS-
DEM DIEI. OMELIA VII
Sicut audistis predicari...
EXPLICIT DE PRIMO DIE
(p. 225-226; Ser 226; PL 38, 1098)</p> <p>8. INCIPIT ALIUS EODEM DIE DE SACRAMENTIS AD
NEOPHITOS. VII<I>
Hoc quod videtis karissimi...
EXPLICIT SERMO PRIMO DIE PASCHAE DE SACRA-
MENTIS ALTARIS AD NEOPHITOS
(p. 226-227; Denis 6; PL 46, 834)</p> | <p>5. INCIPIT ALIUS DE EODEM SERMO S. AUGUSTINI
AEPIS.
Sicut veritas per apostolos...
(f. 5-5^v; Denis 4)</p> <p>6. ITEM ALIUS SERMO S. AUGUSTINI AEPIS. IN EODEM
DIE
Audivimus evangelium lecta est...
(f. 5^v-7; Denis 5)</p> <p>7. ITEM SERMO S. AUGUSTINI AEPIS. IN EODEM DIE
Sicut audistis predicari dominum...
(f. 7; Ser 226)</p> <p>8. DE SACRAMENTIS ALTARIS SERMO S. AUGUSTINI
AEPIS. IN EODEM DIE
Hoc quod videtis karissimi in...
(f. 7-7^v; Denis 6))</p> |
|---|---|

9. INCIPIT ALIUS EODEM DIE DE EO QUOD NEOPHITIS ANTE BAPTISMUM EX OLEO SANCTO AURES A SACERDOTIBUS ET NARES INLINANTUR. VIII
Omnis quidem sermo fratres...
EXPLICIT SERMO AURELII AUGUSTINI PRIMO DIE PASCHAE EO QUOD NEOPHITIS ANTE BAPTISMUM EX OLEO SANCTO AURES A SACERDOTIBUS ET NARES INLINEANTUR
(p. 227-230; PL 40, 1207)
9. ITEM SERMO S. AUGUSTINI EPISC. DE EODEM DIE
Omnis quidem sermo fratres...
(f. 7^a-8^a; PL 40, 1207)
10. INCIPIT ALIUS EIUSDEM DE MISTERIO ET SANCTITATE BAPTISMATIS. X
Promissinus primo tractatu...
(p. 230-233; PL 40, 1209)
10. ITEM SERMO S. AUGUSTINI AEPISC. EIUSDEM DIEI
Promissinus primo tractatu...
(f. 8^a-9^a; PL 40, 1209)
11. INCIPIT SERMO DE UNCTIONE CAPITIS ET PEDIBUS LAVANDIS. XI
Hucusque de mysteriis locuti...
EXPLICIT SERMO AURELII AUGUSTINI DE UNCTIONE CAPITIS ET PEDIBUS LAVANDIS
(p. 233-235; PL 40, 1211)
11. ITEM SERMO S. AUGUSTINI AEPISC. DE ISDEM MYSTERIIS
Hucusque de mysteriis locuti...
(f. 9^a-10^a; PL 40, 1211)
12. INCIPIT SERMO HABITUS IN FESTIVITATE PASCHALI. XII
Dies paschae nos celebrare...
EXPLICIT SERMO AURELII AUGUSTINI DE DIE PASCHAE
(p. 235-236; Denis 7; PL 46, 857)
12. ITEM SERMO S. AUGUSTINI AEPISC. DE FESTIVITATE PASCHALI
(f. 10^a-11; Denis 7)
Dies paschae nos celebrare...
(f. 10^a-11; Denis 7)
13. INCIPIT ALIUS DE EODEM DIE AD SACRAMENTA ALTARIS. OMELIA N. XIII
Hoc quod videtis in altare...
(p. 236-237; Ser 272; PL 38, 1246)
16. SERMO S. AUGUSTINI AEPISC. DE SACRAMENTIS ALTARIS
Hoc quod videris in altare...
(f. 13^a-14; Ser 272)
14. INCIPIT SECUNDA FERIA. TERTIO DICITUR IDEM IN VIGILIA SABBATI ET DOMINICI ET IN IPSA II FERIA QUANDO TRACTAVIT QUOD EX PRINCIPIO SUPERIORIA SERMONIS OSTENDITUR. XIII
Hodierno die iam ecce tertio...
EXPLICIT SERMO AURELII AUGUSTINI IN SECUNDA FERIA
(p. 237-240; Ser 239; PL 38, 1127)
13. SERMO S. AUGUSTINI EPISC. IN SECUNDA FERIA PASCHAE
Hodierna die iam ecce tertio...
(f. 11-12; Ser 239)
15. IN EIUSDEM IN TERTIA FERIA V OMELIA N. XV
Et hodie resurrectio domini...
EXPLICIT III FERIA
(p. 240-242; Ser 245; PL 38, 1151)
15. SERMO S. AUGUSTINI AEPISC. IN QUINTA FERIA PASCHAE
Et hodie resurrectio domini...
(f. 13-13^a; Ser 245)
16. INCIPIT QUARTAE FERIAE SERMO N. XVI. DOMINICA OCTAVA PASCHAE
Resurrectio domini nostri...
EXPLICIT QUARTE FERIE PASCHE
(p. 242-244; Ser 247; PL 38, 1156)

<p>17. INCIPIT QUINTE FERIE SERMO XVII
Et hodie lectio recitata est...
(p. 244-245; Ser 248; PL 38, 1158)</p> <p>18. XVIII. DE EO QUOD DICIT IN EVANGELIO SYMON
IOHANNIS DILIGIS ME
Omnia quae modo leguntur...
EXPLICIT
(p. 246-249; Denis 12; PL 46, 852)</p> <p>19. INCIPIT ALIUS IN OCTAVIS OMELIA XIX
Sermo mihi ad vos modo nati...
EXPLICIT
(p. 249-252; Denis 8; PL 46, 838)</p> <p>20. INCIPIT ALIUD IN DIE DE ASCENSIONE DOMINI. XX
Sollemnitatem diei huius...
(p. 252-257; Ser 265; PL 38, 1219)</p> | <p>14. SERMO S. AUGUSTINI AEPISC. FERIA III PASCHAE
Et hodie lectio recitata est...
(f. 12-13; Ser 248)</p> <p>17. SERMO S. AUGUSTINI AEPISC. SABBATO PASCHAE
Sermo michi est ad vos modo...
(f. 14-15; Denis 8)</p> <p>18. ITEM SERMO SANCTI AUGUSTINI AEPISC. IN EODEM
DIE
Sicut domino nostro cantavimus...
(f. 15-15^v; Ser 230; PL 38, 1105)</p> <p>19. SERMO S. AUGUSTINI AEPIS. IN OCTAVIS PASCHAE
Resurrectio domini nostri...
(f. 15^v-16; Ser 247; PL 38, 1156)</p> <p>20. SERMO S. AUGUSTINI AEPIS. DE ASCENSIONE DO-
MINI
Resurrectio domini spes...
(f. 16-17; Ser 261; PL 38, 1202)</p> |
|--|---|

La comparació del contingut dels dos manuscrits permet de veure que tots dos depenen d'un text primitiu comú format per les 8 primeres peces. A continuació les comentem, posant-hi com a títol les rúbriques breus del f. 1-1^v del manuscrit de Nàpols, seguides dels inicis del seu text.

A. SERMÓ «DE LAUDE CEREI». *Deo et domino nostro omnipotenti...*

Els dos manuscrits comencen amb aquesta lloança del ciri pasqual i de la llum. Això no ens ha pas, però, de sorprendre perquè, com les mateixes rúbriques expliquen, som el Dissabte Sant en començar la Vetlla Pasqual. És una veritable lloança del ciri pasqual a l'estil de les altres de les esglésies occidentals, però quelcom més complicada en la seva trama interna. Comença amb una súplica als presents demanant-los que intercedeixin a Déu perquè aconseguixi d'il·luminar els seus cors amb la llum de Crist. Recorda que el ciri és imatge de Crist, i és constituït per la cera, pel ble (*papyrus*) i per la flama, així com en l'home hi ha la carn, l'ànima i la saviesa. Es també, com la columna de foc que guià el poble d'Israel pel desert en l'Èxode. Conté també l'elogi de l'abella

que ha produït la cera, i compara Crist amb Samsó, que trobà en la boca del lleó que havia mort un eixam d'abelles amb la seva mel. Crist és qui veritablement ha vençut el món. El text és força extens, i gairebé ocupa tres columnes de la PL 46, 817.

Tots els investigadors concorden en considerar que aquesta «*Laus cerei*» no és pas de sant Agustí, malgrat que se sap que n'havia escrit almenys una.¹⁶ Verbraken, l'únic que l'ha estudiada amb detall, la considera posterior, tot i veure-hi similituds amb els textos del sant. Creu que és difícil que aquest ritu litúrgic ja s'hagués introduït a Hipona durant el seu episcopat.¹⁷ Les raons que addueix, però, no ens semblen pas difinitives. Cal tenir present que l'any 384, al nord d'Itàlia, a Plasència, ja s'havia introduït aquest ritu litúrgic,¹⁸ i sembla rar que no arribés a Hipona fins després d'uns 50 anys, mort ja el sant bisbe. Es cert que Agustí va fer durant molts anys, personalment, la monició introductòria de la Vetlla de Pasqua,¹⁹ però és possible que en els últims anys de la seva vida encarregués aquesta tasca a algun dels seus diaques com es feia en moltes altres esglésies occidentals. La presència d'aquest text en els dos testimonis conservats de la predicació d'una Vetlla Pasqual a Hipona, avala aquesta opinió. El text, a més, degué tenir un cert èxit perquè es conserva en dos altres manuscrits, independents del conjunt de sermons que comentem.²⁰

B. «ITEM EIUSDEM IN VIGILIA PASCHAE». *Militas divinas lectiones audivimus...*

Aquest és el primer sermó de la col·lecció. És força extens i ocupa 5 columnes en l'edició de la PL 46, 821. Tothom és d'acord a considerar-lo de sant Agustí i, que, com ja indiquen els seus mots inicials, va ser predicat al final de totes les lectures de la Vetlla Pasqual. El bisbe recorda als presents que les lectures han estat prolixes, i que per això serà breu per a no cansar-los més. Fa el comentari de la primera lectura del Gn 1,1, insistint en el fet que tot el que existeix ha estat creat per Déu. Els diu: «Opus patet, artifex latet», però que, malgrat això, la mateixa creació ens porta a la coneixença del Creador. També

16. Ell mateix en parla en *La Ciutat de Déu*, Llib. 15/22, i fins i tot dóna tres versets del text. Cf. PL 41, 467.

17. P. P. VERBRACKEN, «Une “*Laus cerei*” africaine», *Revue Bénédictine* 70 (1960) 301-312.

18. G. MORIN, «Un écrit méconnu de saint Jérôme “*La lettre à Presidius*” sur le cierge pascal», *Revue Bénédictine* 8 (1891) 20-27.

19. M. S. GROS, «Una admonició de sant Agustí per a iniciar la Vetlla de Pasqua», *Revista Catalana de Teologia* 27 (2002) 203-206.

20. Són els manuscrits Subiaco ms. 30, f. 211-213, i Carlsruhe CXXXV, f. 62v-64. Cf. VERBRACKEN, «Une “*Laus cerei*”...», 303.

compara l'inici del Gènesi amb el del pròleg de l'Evangeli de sant Joan, i això el duu a parlar de la Trinitat i a explicar la veritable imatge que hem de tenir de Déu, recordant l'«Ego sum qui sum» de l'Èxode 3,14. Acaba amb l'admonició «Conversi ad dominum» seguida de la seva col·lecta «Virtus misericordiae eius».

Del text del sermó no es pot deduir quines ni quantes havien estat les altres lectures, però que la primera fos la del Gènesi 1, es pot pensar que som davant la tradició litúrgica jerosolimitana del *Leccionari de Jerusalem*, de vers els anys 417-439, que ens en presenta dotze.²¹ Les «multas divinas lectiones» inicials fan pensar més en les lectures de l'esmentat leccionari, que no en les sis de Verona, de vers l'any 380.²² Sembla que el títol que el sermó porta en el manuscrit de Montecassino pot ser el més antic, i potser fins i tot l'original.

C. «ALIUS EIUSDEM IN DIE PASCHAE». *Post laborem praeteritae*

Aquest és el sermó 228 de l'edició dels Mauristes, PL 38, 1101, no publicat per Denís perquè ja no era inèdit. Morin tampoc no el reedita. És molt breu i sols ocupa una columna i mitja de l'esmentada *Patrologia* de Migne. L'orador, després de recordar que la nit ja comença a acabar-se, diu als nous batejats que «paulo ante vocabantur competentes, modo vocantur infantes». Es dirigeix també als cristians que ja fa anys que han rebut el baptisme i els demana que donin bon exemple als nounats, i a aquests els diu que han de seguir el seu bon exemple. També els diu que ja fa una setmana que han iniciat la seva catequesi sobre els sagraments, recordant-los que «ex his diebus, septem vel octo, qui nunc aguntur sacramentis infantium deputantur», i en l'últim paràgraf els recorda que la catequesi sobre el Símbol de la fe ja la varen rebre,²³ així com la catequesi sobre el Parenostre,²⁴ i la del bany bap-

21. A. RENOUX, *Le còdex arménien Jerusalem 121*, Turnhout 1969, 181. Pat. Or., 36,1.

22. M. S. GROS, «La Vigile Pascale à Verona dans les années 360-380», *Ecclesia Orans* 18 (2001) 11-23. C. LAMBOT, «Les sermons de saint Augustin pour les fêtes de Pâques. Liturgie et archeologie», *Revue des Sciences Religieuses* 30 (1956) 230-231, es planteja la qüestió i esmenta totes les al·lusions fetes pel sant en els seus sermons pasquals a aquestes lectures.

23. Els sermons 212, 213 i 214 contenen aquestes catequesis prebaptismals *In traditione Symboli*, mentre que els sermons 215 i 216 van ser predicats *In redditione Symboli*. La *Traditio* es feia, segons sembla, el diumenge abans de Rams, i la *Redditio* en aquest mateix dia. Els competens havien tingut tota una setmana per a aprendre de memòria el Símbol de fe. L'autenticitat d'alguns d'aquests sermons, en concret els 212, 215 i 216, ha estat posada en dubte.

24. De la *traditio* del Parenostre es conserven els sermons 56, 57, 58 i 59. La catequesis tenia lloc després que els competens havien fet la *redditio symboli*, segons testimonien els començaments dels sermons 58 i 59. La *traditio* del Parenostre, segons sembla, era feta el Diumenge de Rams.

tismal.²⁵ Els cal, doncs, rebre només la catequesi del «Sacramentum autem altaris sacri quod hodie viderunt nichil adhuc audierunt». Per això fa breu el seu sermó perquè n'ha de seguir un altre. El «viderunt» deixa entendre que aquesta breu al·locució va ser feta pel mateix bisbe, entre la celebració eucarística i la comunió dels neòfits.

Entre els dos sermons, el del Gènesi i aquesta al·locució, hi ha hagut el bateig dels competents i la celebració de l'Eucaristia, sense homilia després de l'evangeli, si és que l'estenògraf no s'oblidà d'escriure-la. L'autoria augustiniana d'aquesta breu al·locució sembla que mai no ha estat posada en dubte. També sembla que el títol que duu en el manuscrit de Montecassino és el més antic.

D. «ALIUS DE SACRAMENTIS IN EODEM DIE». *Reddendi sermonis officio...*

Aquesta és la primera catequesi sobre l'Eucaristia feta en la celebració de la Pasqua, anunciada per l'al·locució anterior. Es força breu perquè només ocupa dues columnes en l'edició de la PL 40, 827. S'hi recorda que l'Eucaristia és el sacrifici de la Nova Llei. La *prex* eucarística ja ha estat dita perquè el bisbe presenta el «civum et potum istum super hanc dominicam mensam», en la qual, tal com havia estat predit pels profetes, s'ofereix a Déu una víctima de lloança, que és el Cos i la Sang del mateix sacerdot Jesucrist. Hi afegeix «Accipite itaque et edite Corpus Christi... accipite et potate Sanguinem Christi», cosa que confirma que la catequesi ha estat feta entre la *prex* i la comunió dels neòfits. I això ho han de fer perquè «Ipse namque sua iam propinquante passione cum Pascha faceret cum discipulis suis, acceptum panem benedixit et ait: “Hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur”. Similiter benedictum calicem dedit dicens: “Hic est Sanguis meus Novi Testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum”». La institució de l'Eucaristia, els neòfits ja la sabien per les recitacions evangèliques, però ara se'ls revela una cosa nova que els neòfits ignoraven, i és que «hanc Eucharistiam esse Filium.» Som, doncs, davant una catequesi mistagògica feta en la mateixa Nit de Pasqua. Aquesta catequesi, malgrat ser només de tipus teològic, és molt important, perquè ens ha conservat el text que en l'antiga litúrgia hispana s'anomenava la *Missa secreta* de la celebració eucarística,²⁶ en ús a Hipona en temps del nostre sant.

25. No s'ha conservat cap catequesi de sant Agustí sobre els ritus baptismals. Sembla, però, que el fragment «Quod enim mortuus», conservat per Beda i Florus de Lyon, publicat a la PL 39, 1724, podria haver format part d'una d'aquestes catequesis. No consta quan el bisbe feia la catequesi, però sembla lògic posar-la en el mateix Dissabte Sant, potser al matí.

26. J. JANINI, *Liber Missarum de Toledo y libros místicos*, vol. 1, Toledo. 1982, 199, n. 607.

Alguns han negat l'autenticitat augustiniana d'aquesta catequesi.²⁷ Morin, en canvi, defensa que és del sant i la considera una de les millors catequesis que els antics Pares de l'Església ens han llegat sobre aquest tema.²⁸ A favor de la seva autenticitat es pot invocar com a argument que al final del sermó anterior, el sant, en acabar-lo, diu «sermonem ad altare dei debemus hodie infantibus de Sacramento altaris», i que l'ha fet breu «propter laborem nostrum», és a dir, perquè està cansat i no els vol cansar més. Els dos sermons deuen ser de la mateixa mà. El primer ve a ser com la preparació i presentació del segon. És probable que el primer fos predicat en el mateix altar, i el segon ja en la catedral episcopal del fons de l'absis, en la basílica *Pacis* d'Hipona, només separats per uns 15 o 20 metres.²⁹ Però, tant si és del sant com no, la cosa certa és que va ser predicat a Hipona en la celebració d'una Vetlla de Pasqua presidida per ell mateix. El títol que la catequesi duu en el manuscrit de Montecassino sembla també el més antic.

E. «ITEM ALIUS DE EODEM DIE». *Sicut veritas per apostolos...*

Aquest sermó també és força breu i només ocupa una columna en la PL 46,828. L'autor hi juga amb els mots *agnus* i *leo*, fent veure que en compliment de les profecies de l'Antic Testament Crist és alhora l'anyell que és immolat i el lleó de Judà. Diu «Video exemplum tantae humilitatis in rege tan-

27. PLS 2, 406.

28. Sobre l'autenticitat d'alguns dels sermons del sant bisbe, cal tenir present que, sobretot en els seus últims anys de pontificat, feia predicar, a la seva presència, alguns preveres d'Hipona. D'un d'ells, Eracli, fins se'n conserven dues homilies. Predicar només essent prevere, ell ja ho havia fet quan Valeri, el bisbe d'Hipona, ja vell, era incapaç de fer-ho. No obstant això, sembla que aquest costum abans ja s'havia implantat a Cartago, i per això Agustí, ja bisbe, demanà a l'arquebisbe Aureli que li lliurés mostres dels sermons predicats pels seus preveres, com ho explica en la carta 41, PL 33, 158, de difícil datació perquè els episcopats d'Agustí i d'Aureli gairebé coincideixen. Això vol dir que la intervenció dels seus preveres va ser planejada i ben estudiada pel bisbe. A més, alguns d'aquests preveres, com l'esmentat Eracli, feia anys que l'oïen cada diumenge, i en certes èpoques de l'any, com la Quaresma i el Temps Pasqual, cada dia. Coneixien, doncs, molt bé el seu pensament teològic, el seu vocabulari i també els recursos oratoris que utilitzava. I no s'ha d'excloure que el mateix Agustí llegís i retoqués els seus sermons. Per això, de vagades es fa difícil d'assegurar l'autenticitat d'alguns dels sermons que ens han arribat amb el seu nom. Si no són materialment d'ell, sí que es pot dir que són plenament augustinians. Cf. P.-P. VERBRAKEN, «Les deux sermons du prêtre Eraclius d'Hippone», *Revue Bénédictine* 71 (1961) 3-21; i A. OLIVAR, *La predicación cristiana antigua*, Barcelona 1991, 394-395.

29. E. MAREC, *Monuments chrétiens d'Hippone, ville épiscopale de saint Augustin*, París 1958. La planta de la basílica es troba en la pàgina 24, i en les pàgines 134-135 hi ha una visió fotogràfica global de les restes de la basílica, del baptisteri i dels seus annexes.

tae potestatis», i això el porta a citar el pròleg de l'Evangeli de sant Joan «In principio erat Verbum», com si volgués recordar el «In principio creavit deus» de la primera lectura de la Vetlla nocturna. Morin, en parlar-ne, reconeix que al principi pensava que no era obra de sant Agustí, però que al final acceptà l'opinió de Denís de considerar-lo autèntic.³⁰ Hi ha, però, qui ho nega.³¹ No és pas difícil saber quan el sermó va ser predicat, perquè comença dient que els presents han oït el testimoni dels apòstols, i en el sermó següent es diu «Audi-vimus evangelium, lecta est resurrecció». Cal pensar, doncs, que fou pronun-ciat després de l'epístola, tret dels Fets dels Apòstols, ja en la missa del matí del dia de Pasqua, quan s'iniciava la lectura d'aquest llibre neotestamentari.³² Les rúbriques que el sermó porta en el manuscrit de Montecassino són equivo-cades perquè el presenten com una catequesi «De sacramentis», mentre que el seu text no en diu res. La rúbrica primitiva seria, doncs, la del manuscrit de Nàpols.

F. «ITEM ALIUS DE EODEM DIE CONTRA ARRIANOS ET APOLINARISTAS MAXIME VERO CONTRA FUTUROS NESTORIANOS ET EUTICHIANOS». *Audivimus evan-gelium lecta est...*

Aquest sermó és més llarg que l'anterior i ocupa 5 columnes de la PL 46, 830. És predicat, evidentment, després de la lectura de l'evangeli de la missa del dia de Pasqua, tal com es diu en la rúbrica final del manuscrit de Montecassino, on consta que ha estat predicat «In die primo sancti Pas-chae», és a dir, ja en el diumenge. Morin no solament el considera autèntic sinó que també diu que és un dels més importants sermons en què el bisbe d'Hipona explica que en Crist hi han dues naturaleses en una sola persona. Com que al mig del sermó esmenta el text del pròleg de l'Evangeli de sant Joan, és lògic pensar que aquest era el text de l'evangeli que acabava d'ésser proclamat pel diaca.³³ Malgrat tot això, també hi ha qui ha dubtat de l'autenticitat del sermó.³⁴ La rúbrica que duu en el manuscrit de Montecassi-no, suprimint-hi l'afegitó «contra arrianos... et eutichianos», sembla la més primitiva.

30. MORIN, *Sancti Augustini...*, 21.

31. PLS 2, 406.

32. C. LAMBOT, «Les sermons de saint Augustin pour les fetes de Pâques. Liturgie et archeo-logie», *Revue des Sciences Religieuses* 30 (1956) 231.

33. MORIN, *Sancti Augustini...*, 23.

34. PLS 2, 406.

G. «ALIUS EIUSDEM DIEI». *Sicut audistis predicari....*

Aquest text és el sermó 226 dels Mauristes. És tant breu que gairebé no arriba a ocupar una columna de la PL 38, 1098. El bisbe, partint de l'inici del pròleg de l'Evangeli de sant Joan, que s'havia llegit i del «Fiat lux» de l'inici del Gènesi, llegit en la vetlla de la nit anterior, recorda als neòfits que han de ser la llum del món. També els diu que en la nit passada, «hic externo die», novament l'Esperit Sant ha davallat sobre l'aigua baptismal, santificant-la per al perdó dels seus pecats. Acaba recordant-los que han de rebre una altra catequesi sobre el «Sacramentum altaris». Fa la impressió que aquesta breu al·locució, com la n. 3 anteriorment esmentada, va ser pronunciada pel bisbe des de l'altar, abans de traslladar-se a la càtedra episcopal del fons de l'absis. Sembla que l'autoria augustiniana de l'al·locució ha estat admesa per tots els crítics. El títol que el text duu en el manuscrit de Montecassino ha de ser el primitiu, perquè en ell el bisbe és senzillament anomenat *Aureli Augustini*, sense donar-li el títol de sant, l'*Homilia VII*, segurament és posterior, encara que de fet correspon bé al nombre dels sermons del conjunt, i continua en els altres sermons de la col·lecció Campaniana.

8. «ITEM ALIUS IN EODEM DIE DE SACRAMENTIS ALTARIS AD NEOPHITOS». *Hoc quod videtis karissimi...*

El sermó és força breu perquè tan sols ocupa dues columnes en l'edició de la PL 46, 834. Com que comença amb els mots «Hoc quod videtis... in mensa domini», cal pensar que com el sermó n. 4 anterior va ser predicat entre el final de la *prex* eucarística i la comunió dels neòfits. Agustí, en la primera part del sermó explica la presència real del Cos i de la Sang de Crist en el pa i en el vi, «accedente Verbo» del mateix que «In principio erat Verbum», utilitzant els primers mots de l'evangeli del dia. L'«accedente Verbo» fa pensar més en una epiclesi cristològica que no pneumàtica. En la segona part del sermó el bisbe explica els ritus de la celebració eucarística començant pel «Dominus vobiscum» previ a la *prex*. No parla, com és lògic, dels ritus previs de la proclamació de la Paraula de Déu, que els neòfits ja coneixien per haver-hi participat els diumenges anteriors, fins al moment en què el diaca els feia sortir de l'assemblea dels fidels. El «Dominus vobiscum» és seguit del «Sursum cor» i del «Domino deo nostro gratias agamus», previs a les «precibus sanctis» en les quals per l'acció de Verb el pa i el vi esdevenen el seu Cos i la seva Sang. A tot això els presents han de respondre amb l'Amen, que ve a ser com la seva signatura, «Amen dicere subscribere est». De la descripció que en fa, no es pot deduir si els díptics eren dits abans de la *prex* o, com en el ritu romà, en formaven part. Segueix el rés del Pare Nostre, en el qual, en dir «Dimitte nobis debi-

ta nostra», se'ns perdonen les faltes comeses i ens prepara per a la comunió. Després ve el «Pax vobiscum» i l'òscul de la pau que és considerat per Agustí com el «magnum sacramentum». Acaba dient-los: «Audistis pauca sed magna». El sermó és considerat per Morin com «omnino Augustini dignus»,³⁵ encara que alguns crítics no l'accepten com a genuí.³⁶

Amb aquest text acaben els sermons predicats el diumenge de Pasqua que el «libellus» ens ha conservat.

* * *

Segueixen les tres catequesis mistagògiques baptismals, n. 9-11, que hem posat en lletra cursiva. Figuren en el mateix ordre en els dos manuscrits, i si fossin nord-africanes estarien fora de lloc perquè, com ja hem dit, la catequesis dels ritus baptismals, almenys a Hipona, es feien segurament el Dissabte Sant, abans d'iniciar les celebracions pasquals. Havien estat atribuïdes a Màxim de Torí,³⁷ però Sobrero, que és qui més bé les ha estudiades i n'ha donat l'edició crítica sobre la base de tots els manuscrits que les han conservades, s'inclina a veure-hi unes catequesis potser predicades a Verona, abans de l'any 500, perquè Joan Diaca les utilitzà en la seva *Epistola ad Senarium*.³⁸ De fet, però deuen ser força més antigues per la similitud que tenen amb les catequesis mistagògiques de Milà predicades per sant Ambròs,³⁹ i és molt probable que, com aquestes, originàriament formessin part d'un *corpus* d'homilies sobre el baptisme seguides de tres altres homilies sobre l'Eucaristia, aquestes tres últimes, per desgràcia, perdudes o almenys fins ara no identificades.

És impossible de dir quan aquestes tres catequesis foren afegides al «libellus» dels sermons agustinians dels manuscrits de Montecassino i de Nàpols, però tot fa pensar que hi foren agregades força aviat, ja a mitjan segle v, quan el «libellus» passa d'Hipona al sud i al centre d'Itàlia. L'objectiu no pot ser altre que completar-lo d'acord amb les pràctiques litúrgiques de les esglésies italianes.

Als esmentats manuscrits de la col·lecció Campaniana segueixen encara uns altres nou sermons relacionats amb les celebracions pasquals, fins la seva octava, que com veurem no tenen res a veure amb els vuit sermons primers de la

35. MORIN, *Sancti Augustini...*, 29.

36. PLS 2, 406-407.

37. PL 57, 771-782.

38. G. SOBRERO, *Anonimo Veronense. Omelie mystagogiche e catechetiche*, Roma 1992, 186-187. WILMART. «Remarques sur plusieurs...», 223, nota 1, les considera nord-africanes.

39. B. BOTTE, *Ambroise de Milan. Les Sacraments. Des Mystères*, París 1961.

col·lecció, tal com es pot deduir en l'esquema que aquí en donem. De fet són un altre intent de completar el «libellus» primitiu, no gaire ben reeixit. A continuació els comparem tal com actualment es troben en els dos manuscrits. Primer indiquem el dia de la setmana pasqual en què, segons les rúbriques han estat predicats, i després, en dues columnes, el lloc que ocupen en els dos manuscrits.

		Mont. 17	Nàpols 14
IN FESTIVITATE PASCHE	Dies pasche nos	12	12
EODEM DIE DE SACRAMENTIS	Hoc quod videtis	13	16
SECUNDA FERIA	Hodierna die iam	14	13
TERTIA FERIA	Et hodie resurrectio	15	15
QUARTAE FERIAE	Resurrectio domini	16	
QUINTE PERIE	Et hodie lectio	17	14
<SEXTAE FERIAE>	Omnia quae modo	18	
SABBATO	Sermo mihi ad vos	19	17
IN EODEM DIE	Sicut domino nostro		18
IN OCTAVIS PASCHAE	Resurrectio domini		19
IN DIE ASCENSIONIS	Sollemnitatem diei	20	20

En el manuscrit de Montecassino les tres catequesis baptismals van seguides de dos altres sermons per a la celebració eucarística del matí del dia de Pasqua. Són el sermó Denis 7 i el sermó 272 dels Mauristes, ambdós de sant Agustí. En el primer, que només ocupa una columna i mitja de la PL 46, 857, es recorda que en el dia de Pasqua cal cantar l'Al·leluia. Després explica el sentit del mot *Pascha* i exhorta a seguir Déu en lloc del diable, al Pare en lloc del *Mango*, el mercader d'esclaus, que no és altre que el mateix diable. Sobre l'autor d'aquest sermó, Morin diu que al principi el considerava apòcrif, però que més tard, «re maturius considerata», acceptà que fos obra d'Agustí.⁴⁰ L'altre sermó, el 272 dels Mauristes, PL 38, 1246, és una altra catequesi sobre l'Eucaristia. Comença recordant als neòfits que «Hoc quod videtis in altare dei etiam transacta nocte vidistis.» Això fa pensar que, com en el sermó n. 8, anteriorment esmentat, fou predicat el matí de Pasqua, entre el final de la *prex* eucarística i la comunió dels neòfits. Els dos sermons, en el conjunt de tots aquests textos augustinians, són, de fet, una repetició dels sermons n. 7 p. 8, anteriorment esmentats. Han de procedir, doncs, d'un altre «libellus paschae» de sant Agustí. Tot ens confirma que amb el sermó n. 8 acabava el primer «libellus». El manuscrit de Nàpols també té en primer lloc el sermó Denis 7, però, el sermó 272 dels Mauristes el té posat en la feria tercera de la Setmana Pasqual.

40. MORIN, *Sancti Augustini sermones...*, 32.

A aquests dos sermons, com es veu en la llista anterior, segueixen sermons per a les ferietes de la setmana de Pasqua. Són els sermons 14-19, que es troben més ben ordenats en el manuscrit de Montecassino que en el de Nàpols. Els del dilluns al dijous són certament d'Agustí i han estat publicats pels Mauristes. El del divendres, n. 18, és propi del manuscrit de Montecassino, mentre que el sermó de l'octava només el té el manuscrit de Nàpols. Segueixen dos sermons diferents per a la festa de l'Ascensió, que ens indiquen que la part primitiva d'aquest segon «libellus» de sermons pasquals augustinians arribava fins al diumenge de l'octava pasqual. L'estudi d'aquest segon «libellus», però, ja queda fora dels límits que ens hem proposat en aquest estudi.

* * *

El conjunt dels vuit sermons que encapçalen la col·lecció Campaniana dels manuscrits de Montecassino i de Nàpols ens ha conservat un «libellus» de la predicació de sant Agustí en una Vetlla de Pasqua i en el matí del diumenge següent. L'anomenem «libellus» perquè el volum que les contenia era força reduït. De fet només ocupava unes vint columnes de l'edició de la PL.⁴¹ El conjunt, evidentment, no duia títol. Que fou predicat en la basílica episcopal d'Hipona és també evident, però, es fa més difícil d'assignar-li una data concreta. Que en algun d'ells el bisbe digui que es troba força cansat no sembla pas un argument seriós per assignar-lo al final de la seva vida, perquè les causes de la seva fatiga poden ser unes altres. En canvi, sí que ens sembla que porta a una data força tardana que el «libellus» s'iniciï amb una «Laus cerei». Com hem dit, es conserven força sermons breus del sant que en realitat són admonicions episcopals predicades en iniciar la Vetlla Pasqual. Per això, hipotèticament, sembla el més segur datar-lo en la dècada dels anys 420-430, poc abans de la seva mort. Si es pogués assegurar que algun dels sermons pertany als preveres d'Hipona, aquesta data tardana seria més segura, perquè cal pensar que Agustí havia introduït aquesta pràctica per a alleugerir el seu treball i iniciar-los en la predicació per a quan ell faltés. Però aquest punt no queda gens clar. També sembla difícil identificar el «libellus» entre les nombroses

41. Utilitzarem el mot «libellus» en identificar dos sermons pasquals de Priscil·lià d'Àvila predicats en una celebració de la Vetlla Pasqual, conservats en el còdex que té les seves obres, ara a Würzburg. Bib. Univ., Mp. th. q. 3, publicat per G. SCHEPSS, *Priscilliani quae supersunt*, Viena, 1899, CSEL 18. Sant «Jeroni, en parlar de l'obra literària del bisbe, diu que «*edidit multa opuscula*», PL 23, 711, és a dir, petits llibrets, i tractant-se de sermons predicats en celebracions litúrgiques, ens semblà que el mot «libellus» era el més adequat que es podia donar a l'obra del bisbe d'Àvila i als 8 sermons augustinians que encapçala la col·lecció Campaniana. Cf. M. S. Gros, «El «Libellus Paschae» de Priscil·lià d'Àvila dedicat a Amància», *RCatT* 3 (2006) 337-344.

obres del sant inventariades, encara que no exhaustivament, per Possidius en la biblioteca d'Hipona, on figuren «Per vigiliis Paschae tractatus viginti tres»,⁴² perquè no sabem si va ser ell mateix qui encarregà a l'estenògraf de pendre'n nota o un dels *competentes* batejat en la mateixa Vetlla de Pasqua per a tenir un record escrit de les ensenyances que el bisbe li havia dirigit. Tampoc no s'ha d'excloure que la iniciativa vingués del mateix estenògraf per a vendre el «libellus» entre els neòfits.

Aquest conjunt de sermons, a més de lliurar-nos l'única «Laus cerei» nord-africana coneguda, ens dona també l'admonició «Conversi ad dominum» del final d'un dels sermons, amb la seva col·lecta, i la «missa secreta» de la «prex» eucarística utilitzada pel sant. Emmarcant aquesta predicació en el context arqueològic de la basílica episcopal d'Hipona, en certa manera podem reviure una Vetlla de Pasqua presidida pel sant bisbe.

Miquel del Sants GROS I PUJOL
Arxiu-Biblioteca Episcopal de Vic
08500 VIC (Barcelona)
E-mail: b.vic.episcopal@diba.es

Summary

In the collection of sermons by St Augustin of Hippo, known as the “Campaniana” and attested only by the manuscripts Montecassino 17 and Naples, Bibl. Lat. 14, there has been preserved a “Libellus Paschae” with the sermons preached on Easter Eve and Easter morning mass. The sermons, which are preceded by an anonymous “laus cerei”, are in the original order in which they were preached. They thus allow the development of the two liturgical celebrations to be followed with a high degree of fidelity. The “libellus” would appear to be from the later years of the bishop's life, between 420 and 430.

42. A. WILMART, «Operum S. Augustini elenchus a Possidio eiusdem discipulo Calamensi episcopo digestus», *Miscellanea Agostiniana II: Studi Agostiniani*, Roma 1931, 205, n. 174.